

ШТА ЈЕ, У СТВАРИ, (ЗА)ПИСАО БРАНКО?

(Бранко Радичевић, *Изабрани рукописи*, приредио и коментаре написао Ненад Николић, Матица српска, Нови Сад, 2024, 233 стр.)

После запажене монографије *Бранко, романтичарски њесник* (2022), затим исте године приређених изабраних песама Бранка Радичевића (*Песме* 2022), где су педаантом провером првих књишких и часописних издања коначно утврђени основни облици појединих текстова, очекиван је био пут да се проф. др Ненад Николић упусти у још један замашан подухват те приреди факсимилно издање *Изабрани рукописи* Бранка Радичевића.

Одмах треба нагласити да *Изабрани рукописи* Бранка Радичевића (1824–1853) из приређивачког пера Ненада Николића представљају велику драгоценост за српску текстологију, историју књижевности и уопште за српску културу. Први пут на једном месту, у луксузном издању Матице српске, а у новопокренутој едицији *Факсимил* (уредник проф. др Зорица Хаџић Радовић), концептуално замишљеној да се у њој објављују вредни рукописи српских писаца, сусрећемо се са факсимилно приређеним значајним песничким делима чувеног српског романтичара. Реч је о оним песмама које представљају „почетак и суштински завршетак Бранковог романтичарског певања“ (стр. 28), при чему се наравно издвајају две велике поеме српског романтизма „Туга и опомена“ и „Луди Бранко“ / „Безимена“. Поред њих донети су и рукописи три краће песме: „Песма Његошу“, затим песма познатија под насловом „Укор“ – [„Де си душо де си рано“] и на крају песма, познатија под насловима „Болесникова тужба“ и „Болесников уздисај“ – [„Је л то данак кад му ведла нест“]. Такође, у склопу овде објављених писама оцу Тодору дате су и неколике верзије раних Бранкових песама из његове прве збирке. Сва грађа похрањена је у Библиотеци Матице српске.

Књига је подељена на седам целина. У првој је обједињена књижевноисторијска и општа текстолошка студија, под насловом „Романтичарски песник и његова рукописна оставштина“. Њен уводни део организован је према књижевноисторијском принципу: доноси се пишчева биографија, обogaњена новим, у међувремену откривеним појединостима, па се потом разматра рецепција Бранковог песничког опуса (Ј. Скерлић, П. Поповић, М. Кашанин, С. Марић, Д. Живковић и др.), што употпуњује приређивачева интерпретација изабраних песама. У другом делу уводне студије Николић се детаљно бави историјатом Бранкове рукописне заоставштине, текстолошким проблемима (генеза аутографа, њихово касно објављивање, мењање, цензурисање, губљење појединих рукописа, рад претходних приређивача итд.).

Централни део књиге заузима Радичевићева рукописна оставштина донета у хронолошком поретку. На првом месту су четири Бранкова писма оцу Тодору (три из 1844 а четврто из 1846), затим поема „Туга и опомена“, па „Песма Његошу“, потом поема „Луди Бранко“ / „Безимена“ и „Две познице“ ([„Де си душо де си рано“], [„Је л то данак кад му ведла нест“]). Завршни одељак припада приређивачевој текстолошкој студији „Бранко по рукописима, данас“.

У уводној студији Николић детаљно наводи чудне путеве како су се ови аутографи пронашли, па губили, а неки су, по свему судећи, и уништени, па затим како су приређивачи, Бранислав Миљковић и Миливој Павловић (1924) цензурисали поему „Безимена“ и песму [„Радост и жалост“], штитећи Бранка од њега самог итд. У том делу Николић оправдано издваја драгоцен истраживачко-текстолошки рад књижевног историчара Војислава И. Илића који се више година бавио историјатом Бранкових рукописа, тиме како су они ишли из руке у руку истраживача, те се и

том приликом губили. Нажалост, и у новије време су загубљени поједини рукописи (последњих петнаест строфа „Безимене“ и аутограф песме [„Радост и жалост“]), што је утврдио Душан Иванић приређујући критичко издање 1999.

После Тодора Радичевића, Бранковог оца, који је штампао синовљеве необјављене рукописе у Темишвару 1862, први приређивач Тихомир Остојић, који је и располагао најпотпунијом грађом, није успео да доврши посао и објави књигу за живота. Спремио је између осталог (нецензурисане) рукописе „Безимене“, песме „Радост и жалост“, „Туга и опомена“ и др. па су оне штампане тек 1923. у издању књижара И. Ђ. Ђурђевића. То издање није добило узоран критичко-приређивачки лик какав му је предодредио Остојић.

Кад наново расветљава чудне путеве скривања и губљења Бранкове заоставштине, слободнији однос приређивача према ауторској вољи, Николић наводи белешку Милана Савића где он тврди да су рукописе дуго година држали код себе, рођак др Бранко Стефановић и Антоније Хацић, лишавајући тако српску културу драгоцене песничке баштине (Савић посебно алудира на прву, дужу верзију песме „Кад млидија умрети“).

Поводом тога што су приређивачи дописивали интерпункцијске знакове у Бранкове песме, посебно у оне из рукописа следећи савремену правописну норму, Николић упозорава и подсећа да се „песничка реченица не мора држати стандардног правописа“ те да је „за њу често баш одступање од њега изузетно важно“ (стр. 25). Другим речима, у поезији је интерпункција од пресудније важности за тумачење него што је то у приповедној прози и драми, и то се стално мора имати у виду.

Уводна студија употпуњена је и деловима интерпретације о песничком Ја преузетим из приређивачеве монографије *Бранко, романтичарски ђесник*. Николић оправдано сматра да је и у овој књизи потребно да се посвети анализи песничког Ја у контексту приређених рукописа. Указује на битну разлику, постојање *грађанског* и *романтичарског* песничког Ја. „У Бранковом песништву јасно се разликују песме писане у традицији грађанске лирике [...] и романтичарских песама. Разлика међу њима уочава се пре свега по два различита песничка Ја.“ (стр. 17). Значајно је и опажање да се оно што је „најдубље и најаутентичније у Бранковим песничким Ја опире завршености“, те да је управо то кључан разлог зашто су његове „најбоље поеме и песме остале недовршене, у рукопису“ (стр. 21). А разлог те недовршености налази се у том незавршеном унутрашњем кретању песничког Ја.

Почев од одељка „Писма оцу“, у сваком се дају опште (пре факсимила рукописа и рашчитаних текстова) и посебне текстолошке напомене (иза рашчитаних факсимила), обогаћене и интерпретацијом важних поетичких тежишта свих текстова. На тај начин текстолошки рад добија на пуној научној сврховитости.

У првом одељку „Писма оцу“ Николић нас поново упућује у истраживачки рад Војислава И. Илића који је годинама, детективски радио на проналажењу Бранкових писама (како су се она чувала, како су поступали приређивачи Миљковић и Павловић и др.). Уз обавештење да се у овом издању донета четири писма чувају у Матици српској (а неке њихове странице и одвојено у заоставштини Павла Поповића) и уз навођење сигнатура, Николић указује и на њихов текстолошки и књижевноисторијски значај. Наиме, у њима је Бранко оцу Тодору слао и прве верзије и одломке својих песама („Драги“, „Молитва“, „Циц!“). Веома је занимљиво прво писмо где му Бранко саопштава концепт и шаље поједине строфе своје касније чувене поеме „Ђачки растанак“, те друго писмо где је неколико сонета протозерзије поеме „?““. У писмима су дате и песме које Бранко није штампао, а међу њима и аутопоетичка „О красна ти певања сјајна висо“. Николић сугерише да ће се праћењем начина исписивања аутографа писама читаоцима пружити прилика да наслуте различита песникова расположења, о чему ће он детаљно расправљати и у завршној

текстолошкој студији „Бранко по рукописима, данас“. У посебним напоменама првог одељка приређивач пружа прецизнија обавештења о аутографима, изузетно важне текстолошке анализе и интерпретације песама упоређујући, рецимо, из првог писма одломке ране редакције, под првобитним насловом „Опроштај од Карловаца“, са коначном редакцијом „Ђачки растанак“, затим одломке сонета из другог писма који ће прерасти у поему „?“.

Други одељак припада поеми „Туга и опомена“. Уводни општи текстолошки и књижевноисторијски део обавештава нас о генези рукописа, датирању, песничким замислима, месту чувања и сигнатури. Овде нас приређивач упозорава да њен познати облик, успостављен у издању Миљковића и Павловића, заправо није њен канонски лик. О томе он педантно расправља у посебним напоменама. Један од важнијих текстолошких резултата јесте и прецизно рашчитавање, као и тумачење познатог стиха 44. строфе: „Ње више нема – то је био звук“, где Николић јасно показује да такав облик Бранко *није* записао него у коначном облику он треба да гласи: „Ње више нема, то су били звук“ (стр. 119, 138–139). То само донекле изненађује с обзиром на реакцију реченице која је заправо плод и промене поетичке замисли а не само исписивања нових верзија (делова или целих стихова), јер је Бранко желео да потцрта симболизацију речи звук (у претходној верзији облик стиха је гласио: „Ње више нема, то су били звуци“). Из тог разлога свако наредно објављивање поеме „Туга и опомена“ према Николићевом издању, где је утврђен њен основни текст, мора пратити и прецизна напомена уз овај стих (или у фусноти испод или у критичком апарату).

Трећи одељак припада „Песми Његошу“, где Николић поред текстолошких, књижевноисторијских обавештења, сигнатуре под којом се чува у Рукописном одељењу Матице српске, даје и убедљива тумачења појединих стихова и доказује да је она заправо својерсно извињење црногорском владици поводом појединих критичких места из Радичевићеве раније објављене песме „Пут“.

„Луди Бранко“ / „Безимена“ налази се у четвртном одељку. Такође и овде, у уводним напоменама Николић разматра генезу рукописа, датирање строфа, текстолошко стање аутографа (број прецртавања, измена, алтернативна решења, колебања око неких облика речи), степен завршености њених делова (прва целина је с поетичког становишта завршена, од друге постоје тек четири строфе, а ни трећа није заокружена) и наводи сигнатуру под којом је похрањена у Рукописном одељењу Матице српске. Изузетно је важно, што је и у темељу Николићевог текстолошког истраживања и утврђивања основних текстова Бранкових песама, кад доказује да Радичевић јесте познавао правилну употребу интерпункције. Он аргументује тај закључак и тиме да је Бранко поједине строфе преписао у писму Ђури Даничићу где је, уз понеку промену речи, додао правописне знаке којих, уз понеке изузетке, нема у Бранковим рукописима (стр. 150). Ипак она је остала недовршена, јер је он и накнадно уносио промене у поему која је могла прерасти у роман у стиховима. Како Николић запажа: „Бранко је око једноставног заплета стварао слику света која од ’Лудог Бранка’ чини протороман, у којем су реалије тадашњег Беча искоришћене ради представљања особености човека одређеног животом у западном граду“ (стр. 150). Уз сваку целину ове значајне романтичарске поеме, приређивач пружа нове интерпретативне увиде, што истраживачки оплеменењује текстолошки рад. Драгоцоно је када се уз разматрање генезе текста, његових варијанти и верзија, приређивач зналачки упусти и у природу тих ауторових интервенција, крене у потрагу за њиховим смислом, те и у контексту тумачења добро процењује шта нам измене доносе, које су релевантне и са текстолошког, као примарног, али и са поетичког становишта.

Нажалост, и Николић је после детаљне потраге, прегледа фондова Матице српске констатовао да су изгубљене последње строфе (од 128. до 142), те је био принуђен да их донесе према издању из 1923. које је приређено на основу грађе Т. Остојића, дакле без цензурисаних места чиме су прибегли Миљковић и Павловић 1924.

Пета целина „Две познице“ затвара факсимилно издање *Избраних рукописа* Бранка Радичевића, где Николић доноси песме [„Де си душо де си рано“] и [„Је л то данак кад му ведла неста“], уз основне текстолошке податке о месту чувања, првом објављивању у издању из 1923. рађеном према припремљеној грађи Т. Остојића. Николић веома опрезно поступа, па иако су ове песме познатије под тим неауторизованим насловима (прва преименована у „Укор“, како ју је насловио још Бранков отац у издању *Песме III*, а друга у „Болесникова тужба“ / „Болесников уздисај“), он се опредељује да их приређивачки именује према њиховим почетним стиховима стављеним у изломљене заграде. У маниру претходних целина, Николић и ову у завршним напоменама оплемењује укрштајем текстолошке и књижевноисторијске анализе.

Како се и очекује од издања овог типа, на левој страници је дат оригинални рукопис / аутограф, а на десној је ишчитан текст и то у пуном облику, без издавања текстолошких коментара у простору фусноте. Приређивач је овом приликом разумљиво одустао до сложенијег, дипломатичког издања где би се у посебном одељку (апарат издања) издвајале верзије (прецртана и дописана места стихова која су ионако видљива, јасна у овом избору факсимила), јер је циљ приређивања „олакшати препознавање шта је Бранко писао и шта је, после свих измена, била његова последња воља“ (стр. 28), те да на тај начин издање буде приступачније ширем кругу читалаца. Разлика је само у томе што се Николић определио да у случају рашчитавња позних рукописа донесе све варијанте када оне нису прецртане, али не у засебном одељку него на истој десној страници где је у целини рашчитан аутограф, тј. у истом реду су рецимо коначна и претходна, напуштена верзија стиха. Таквих случајева је тек неколико. (Од велике је важности, што Николић и чини, да приређивач на основу грађе, као и циља издања пажљиво одмери изабрана текстолошка решења и јасно их образложи.) Оно што подиже углед сваком научном издању јесте и број рашчитаних писаљком забрљаних места / речи и синтагми које су подробно прецртане, а немало је таквих примера, при чему се издвајају они у „Безименој“. Следећи начелима факсимилног приређивања, нису додавани апострофи код испуштених гласова нити је савременом правопису прилагођено спојено и одвојено писање речи а ни писање великог почетног слова. Такве интервенције су потребне за критичка / научна, научно-популарна, као и за школска издања.

Ненад Николић се дакле упустио у један замашан подухват да савременим читаоцима приближи и стваралаштво Бранка Радичевића и начин његовог рада, укаже на ваљане / исправне приступе у приређивању, као и да постави нове путоказе за читање Бранкове поезије, али и да графолошком анализом рукописа додатно осветли његову личност.

Несумњиво најзначајнији Николићев приређивачки допринос огледа се у пажљивом ишчитавњу аутографа, у успостављању основних верзија овде изабраних песама и поема: „Туга и опомена“, „Луди Бранко“ / „Безимена“, „Песма Његошу“, [„Де си душо де си рано“], [„Је л то данак кад му ведла неста“]. Због тога се ово издање мора узети као оно које утврђује основни текст у лексичко-синтаксичком и ритмичко-интонационом погледу, и од којег морају поћи сва наредна у којима ће бити укључене овде изабране поеме и песме. (У том случају ће друга научна и школска издања прилагодити савременој норми спојено и одвојено писање речи и

апострофима ће обележити испуштене гласове.) У овом захтевном (да ли и захвалном и у српској науци ваљано цењеном) текстолошком послу, уз све уважавање труда претходних приређивача, Николић је био принуђен да аналитички оспори њихове неоправдане измене, тачније дописивања интерпункције у Бранковим песмама, а нарочито да укаже на поједина погрешна ишчитавања облика речи, што у већој мери утиче на смисао и тумачење текста (нпр. у поеми „Туга и опомена“), да не говоримо о цензурисањима делова поема. Поводом интерпункције он је лепо показао да ту није посреди Бранков превид, још мање непознавање правописа него песникова свесна намера да изостављањем запета усмери начин читања и тумачења, да се и на звучном плану добије на полетности, разиграности стихова. Сетимо се да је Милош Црњански супротно чинио, те стихове својих песама додатно рашчлањивао уметањем запета на местима где се оне по правописним начелима не очекују. Овим је Николић суверено показао да сви наредни приређивачи поезије морају бити веома обазриви када раде на рукописима српских песника, и да тек након подробног упознавања са начином њиховог стварања, писања, узимајући у обзир и тзв. пробе пера, приступе том захтевном послу. Он је раније у монографији *Бранко, романџичарски њесник* пажљиво анализирао стих, метар, смисао и ритам Радичевићевих стихова и указао од колике је важности за тумачење песме ауторово барагање интерпункцијом, а што су приређивачи пренебрегнули, те се одлучили да „исправљају“ Бранка. Зато је и у овом издању дао на два ступца одломак из *Вачкој расџанка* где је на левој страни оригинални Бранков текст, а на десној, од стране претходног приређивача, правописно осавремењена верзија, и ту је упадљиво у коликој мери се нарушава, односно успорава ритам па и угрожава значење ове поеме. Зато он на крају своје уводне студије тврди да је приликом рашчитавања рукописа поштовао стање оригиналне интерпункције (присуство, одсуство), што је уосталом и лако доказиво кад читалац у овом издању упореди факсимиле и штампане рукописе.

Наредно важно питање којим се Николић позабавио такође је значајно са приређивачког / текстолошког становишта а тиче се цензурисања Бранкових рукописа, свесног изостављања поједних строфа поеме „Безимена“, као и песме [„Радост и жалост“] у ранијим издањима, и то због, по оцени првих приређивача, неких „слободнијих места“. Захваљујући Николићу сада стичемо потпунији увид и у те песничке творевине, наравно онолико колико нам то омогућава доступна сачувана грађа.

Значајна новина коју је проф. др Николић унео у свој приређивачки рад јесте графолошко испитивање аутографа подстакнут графолошком студијом Зорице Матејић Ђуричић, *Оџисак душе*. Том проблему дао је највећи простор у завршној текстолошкој студији „Бранко по рукописима, данас“. Премда и сâм подсећа да историју књижевности одавно не занима личност песника, он у минуциозној анализи начина исписивања слова, распореда стихова, целог текста, долази до нових увида у Бранкову личност, откривајући и тренутна песникова расположења. Иако се облик Радичевићевих слова приближава графолошком идеалу, Николић запажа и необичност што се „стихови и редови спуштају на доле“ (стр. 227), док у изразито увећаној и горњој и доњој зони писања слова препознаје песникову растрзаност између „горњих и доњих нагона, сублимне тежње ка небеском и материјалности тела“ (стр. 230). На тај начин он веома оригинално поступа када укршта анализу смисла песама са начином њиховог исписивања, а што је започео претходно у својој монографији *Бранко, романџичарски њесник* бавећи се графолошком анализом на примеру песме записане у споменицу Мини Караџић. Можемо се сложити са Николићевим закључком поводом графолошког тумачења да „[п]осматрање Бранкових рукописа неће променити књижевноисторијски суд о његовом делу, али је тај суд, којим је вођен избор аутографа представљених у овој књизи, омогућио сагледавање развоја Бранковог рукописа као одраза сазревања његове личности“ (стр. 231).

На крају треба нагласити да је веома добро и решење избора рукописа за ово факсимилно издање кад се приређивач определио прво за Бранкове младалачке песме, ране верзије упућене на читање оцу Тодору, а настајале негде од краја 1843. године, па затим за оне које је Радичевић писао раних педесетих, пред крај живота. На тај начин представљен је развојни лук Бранковог певања, чиме су придружена књижевноисторијски значајна писма оцу, где су записане рана верзија „Ђачког растанка“, затим протOVERZIJA поеме „?““, све до првих верзија песама „Молитва“ и „Циц!“.

У целом овом приређивачком послу проф. др Ненад Николић показује изузетност такта, истраживачког нерва да у пажљивом самеравању Бранкових рукописа уочи значењске преливе у контексту његових интерпункцијских, лексичко-стилских и поетичких опредељења.

Целовитости издања, његовој научној узоритости, уз резултате истраживања историјата и генезе рукописа, доприноси и на пријемчив начин саопштена интерпретација кључних песничких тежишта, зналачко вредновање рецепције његовог дела код водећих критичара, те нови увиди у аспекте Бранкове савремености.

Књига *Изабрани рукописи* Бранка Радичевића иде у ред ретких факсимилних издања у српској науци. Драгоцена пре свега по успостављеним основним текстовима, лако проверљиво и мало упућеним читаоцима, по својим хеуристичким резултатима представља изузетан допринос српској текстологији. Ово издање биће незаобилазно за сва наредна која укључују овде изабране рукописе и итекако корисно свим заинтересованим истраживачима Радичевићевог песништа, као и читаоцима, млађим колегама који се тек упуштају у текстолошке послове.

Др Александар С. Пејчић, научни саветник
Институт за књижевност и уметност, Београд
sasa.pejic@yahoo.com

UDC 821.163.41-6.09 Radičević B.
<https://orcid.org/0000-0002-6171-4723>

Примљен: 22. маја 2025. године

Прихваћен: маја 2025. године

ПРИКАЗИ, ПАНОРАМЕ, ПРИВИЋЕЊА

(Срђан Орсић, *Прикази и њриказе*, Срђан Орсић, Даљ: Српско културно друштво „Просвјета“ Загреб – Пододбор Даљ, 2024, 184 стр.)

Текстови објављени у књизи *Прикази и њриказе* настајали су током вишегодишњег ауторовог сазревања и напредовања у академској каријери, од мастер студија све до професорских звања, те стога жанровска и стилска разнородност обједињених радова, есеја, приказа и критика не изненађује. Уз то, библиографски подаци о њиховим првим објављивањима сведоче о завидном броју публикација са којима је Срђан Орсић сарађивао, од студентских интернет портала до најпрестижнијих часописа и зборника у области филологије. При том, реципроцитет Орсићевог критичког ангажмана је углавном изостајао. Из тог разлога овим текстом насталим „поводом“ његове најрецентније научне књиге жели се понудити и преглед досадашњих објављених монографија Срђана Орсића о којима, поред њиховог немерљивог значаја, није довољно писано. На тај начин би се и текстови из књиге